

Határeset

– tanulmány egy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei határmenti kistelepülés etnikai viszonyairól és identitásáról

„Uszkában jól élnek a cigányok
mert Sértő doktor oly’ kegyes volt hozzájuk
Lóvét tesz a roma csávó zsebébe
Cigány asszony tyúkot főz ma ebédre.
Süt a nap, süt a nap, sehol se baj süt a nap.
Roma csávó szeress engem már!

Süt Elvira három tepsü kalácsot,
A cigányok azon ropják a táncot.
Cigányoknál ma van a dínom-dánom
Holnap aztán lesz majd: Ugyan nem bánom!
Süt a nap, süt a nap, sehol se baj süt a nap.
Roma csávó szeress engem már!”

(Uszkán énekelt dal)

1. Előszó

Másnak lenni, kisebbségben élni, idegenként létezni. Kulcsszavak ezek a mai Magyarország társadalmában. Mindegyik szóhoz: másság, kisebbség, idegen; pejoratív képzetek, negatív értékítélet társul. Cigánynak lenni ma Magyarországon egyet jelent azzal, hogy valaki más, valaki idegen. A fenti mondatok, közhelyszerűen és „elcsépeelt” szavakkal arra hívják fel a figyelmet, hogy létezik saját társadalmunkban is idegenség, vagy legalábbis a többségi társadalom által annak érzett létmód. A kulturális antropológia pedig éppen ezt az idegenséget, ezt a másságot, egy adott kultúra komplexitását helyezi nagyító alá vizsgálataiban.

Az antropológia eleddig mégsem helyezett elég hangsúlyt a roma kultúra kutatására. A szerzők kevesen vannak, mert – valljuk be – nehéz kitörni abból a „láthatatlan szellemi gettóból”,¹ amelyet a tudomány a cigánykutatók köré vont. A kevés megjelent mű és kutatás két szempontból közelíti meg a problémát: az egyik a cigányok és nem-cigányok közötti kapcsolatokat helyezi előtérbe, a másik pedig a különböző csoportokat különálló egységként veszi nagyító alá. E közül a két megközelítési mód közül – véleményünk szerint – egyik sem elégíti ki az antropológiával szemben támasztott igényt, nem tesz eleget a holizmus szóval jellemzett kritériumnak. Az első viszonyulás pusztán annak a kérdésnek a megválaszolására képes, hogy hogyan illeszkedik be egy roma közösség az őt körülvevő társadalmi, gazdasági környezetbe, a második pedig figyelmen kívül hagyja a roma önmeghatározás egy fontos tényezőjét, a társadalomhoz való kötődést vagy kötetlenséget, hermetikusan zárt, megmerevedett kulturális csoporttá téve a nyüzsgő, élettel teli közeget².

Ebben a dolgozatban Uszkát szeretnénk bemutatni, vizsgálva egy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei kistelepülés etnikai viszonyait, egyediségét és átlagosságát. Uszkát szeretnénk bemutatni, ahol 72 százalékos többségben élnek roma nemzeti-ségűek, és ahol sikerült olyan interetnikus viszonyt kialakítani, amely mindenképpen a figyelemreméltó jelzővel illethető. Ugyanakkor szeretnénk bemutatni egy élő,

¹ Piasere, idézi PRÓNAI CSABA: Cigánykutatás és kulturális antropológia. ELTE BTK – Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola, Budapest-Kaposvár, 1995. (továbbiakban: PRÓNAI, 1995.) 55. p.

² Vö. PRÓNAI, 1995.

lélegző roma közösséget is, melyben oláh és romungro cigányok élnek, felvállalva ezzel a másik megközelítési mód integrálását a kutatásba.

Uszka kis település. Mindössze 306 ember lakja, nincs iskolája, könyvtára, munkalehetőséget teremtő vállalkozása. Ez bizonyos szempontból „paradicsomi állapotnak” tekinthető, hiszen könnyebben lehet kiigazodni a kapcsolathálókon, nagyobb az esély arra, hogy a kutató személyes viszonyt alakítson ki a közösség minden tagjával. Ugyanakkor nehezebb „betörni” egy kis közösség mélystruktúráiba, nehezebb elfogadtatni a helyzetünket, szerepünket az ott élőkkel. Az antropológus feladata pedig „méltóvá válni arra, hogy valóban beszélgessenek, szót váltsanak” velünk³. Erre a feladatra vállalkoztunk, amikor 1998-ban elkezdtük a terepmunkánkat Uszán. Tele voltunk kétségekkel, félelemmel és ugyanakkor lelkesen, energikusan vágtunk a kutatásba. Az elmúlt évek során többször jutottunk oda, hogy – mint azt Lévi-Strauss írja a „Szomorú trópusokban” – főként azon töprengtünk, „ugyan minek jött ide az ember”⁴. Aztán válaszokat találtunk önmagunk kételyeire, és felfedeztük, hogy az antropológus haszna, feladata és „értelme” abban rejlik, hogy valamit másként, más megközelítésben tárjon a nyilvánosság elé (legyen az egy szigorúan szakmai vagy akár egy „laikus” közönség), mint a társadalomtudósok többsége. Fel kell tennünk itt a kérdést, hogy mi teszi a társadalomtudományi kutatót antropológussá, mi az, amitől egy antropológus mást és másként vizsgál, mint a szociológusok, filozófusok, pszichológusok. Erre a választ a terepmunkában találjuk meg. A „terepkutatás olyan az antropológiának, mint a vértanúék vére az egyháznak”⁵, szükséges és elengedhetetlen. A terepmunka lényege és folyamata legjobban – Geertz segítségével – sakkjátékként írható le. A megnyitás: „elhelyezkedünk, vizsgálendő alanyokat találunk; aztán a középjáték komplex, kevésbé szabványosítható kombinációi következnek; az ember kezdeményez, erre-arra tapogatózik, és miután a figurák már kinn állnak a hadszíntéren, és ők is tapogatózni kezdenek, megpróbál kapcsolatokat létesíteni közöttük, végül pedig következnek a minimalista végjáték merevebb, formálisabb felszámolási eljárásai”⁶. Van ugyanakkor a kulturális antropológiának egy *differentia specifiká*-ja, a résztvevő megfigyelés. Változhat az antropológiában a problémák meghatározása, az antropológusokat izgató hipotézisek köre, a kutatás célja, a használt paradigma, egy elve azonban rendíthetetlen marad, hogy ti. az elsődleges adatgyűjtési eljárás a terepkutatás és a résztvevő megfigyelés.

Ezen elvek alapján készült el ez a kutatás és közvetve az azt bemutató tanulmány. Adataink elsősorban az elvégzett terepmunkára, személyes beszélgetésekre, életút-interjúkra, résztvevő megfigyelésekre épülnek. Ezek segítségével próbáljuk megragadni azt, ami Uszkat Uszkává teszi, megadni a legfőbb kérdésre a választ: Miért van valami éppen úgy, ahogy van?

2. A hipotézis megfogalmazása

A dolgozat kiindulópontjaként szeretnénk felállítani kutatói hipotézisünket, amely elsősorban munkahipotézisnek tekintendő, a probléma elsődleges megragadásának igényével született. Ezek alapján tehát a következő gondolatot fogalmazzuk meg:

Uszán a roma-magyar együttélés viszonylagos problémamentessége és a sajátos „uszkai cigány” identitás kialakulása a Szabadkeresztény Gyülekezet megjelenésének és a politikai vezetők tevékenységének az eredménye.

Természetesen hipotézisünk félreértelmezhető a fogalmak konceptualizálása nélkül. Éppen ezért a következőkben egy egységes fogalomrendszer kialakítására törekedve meghatározzuk a hipotézisben foglaltak jelentéstartalmát, konnotációs

³ KUNT ERNŐ: Fotoantropológia. Fényképezés és kultúrakutatás. Árkádus, Miskolc/Budapest, 1995. 108. p.

⁴ LÉVI-STRAUSS, CLAUDE: Szomorú trópusok. Európa. Bp., 1979. 494. p.

⁵ LEWIS, I.M.: Social anthropology in perspective. Cambridge University Press, Cambridge, 1985. 27. p.

⁶ GEERTZ, CLIFFORD: A tények után. In: Magyar Lettre International. (18), 1995. 27. p.

mezejét. A romák az aterritoriális etnikumok közé tartoznak, hiszen nem rendelkeznek anyanemzettel. Csoportokba való sorolásuk problematikus, máig viták tárgyát képezi⁷. Éppen ezért – nem bonyolódva elméleti vitába a kérdéssel kapcsolatban – célterületünkön, Uszka községben romának a többségében romungro populációt tekintjük. Az összehasonlító kutatás alapjaként mindig azonos kategóriákkal kell dolgoznunk. Ebből kifolyólag szövegünkben a magyar szó etnikai csoportot jelöl, nem hozandó kapcsolatba nemzettel. A fentiekből következően roma-magyar együttélés címszó alatt két etnikai csoport egymás mellett éléséről, kapcsolathálózatáról (*network*), kulturális mintázatáról beszélünk. Ezt a viszonylag problémamentes jelzővel illetjük, mert a községben interetnikus feszültség csak mérsékelten van jelen. Az identitás szót – akár egyéni, akár kollektív értelemben használjuk – viszonyrendszerként, a mi és ők, én és ő relációjában értelmezzük. Munkánkban vezetőként szólunk a mikropolitikai viszonyok közt meghatározó szerepet játszó személyekről. Tevékenységükön pedig a falu mindennapi életére gyakorolt közvetlen vagy közvetett hatásukat értjük.

3. Az elvégzett terepmunka módszertani jellemzői

Mint azt már fentebb kihangsúlyoztuk, a terepmunka a kulturális antropológia szíve. Különösen igaz ez olyan esetben, amikor a kutató rendelkezésére nem állnak már meglévő adatok, mikor az adott terepnek nincs megfelelő feltárása, vagyis amikor a szakirodalomban kevésbé vizsgált területre „téved” az antropológus. Uszkára vonatkozóan az egyetlen társadalomtudományi forrás, amire támaszkodhatunk, Demszky Gábor szociológiai írása⁸. Demszky 1980-ban végzett rövid szociológiai felmérést a községben, amelyben elsősorban a második világháború hatásaival foglalkozott. Mégis fontosnak érezzük megemlíteni kutatását, mert szempontrendszerünkben, szemléletmódunk kialakításában és adataink rendszerezésében segítségünkre volt az általa leírt közel 20 évvel ezelőtti állapotok megismerése. Az ő tanulmánya segített továbbá át a kezdeti bizonytalanságokon, támpontot adva a község lakóinak rokonsági rendszeréhez és kapcsolathálózatához.

1998-ban kezdtünk el Uszkan kutatni. A kutatási téma kiválasztása Prof. John A. Strong antropológus nevéhez fűződik, aki Fulbright ösztöndíjasként érkezett abban az évben Magyarországra. Ő vette fel a kapcsolatot Uszka polgármesterével – aki szintén Fulbright ösztöndíjasként tanult az Egyesült Államokban – Dr. Sértő-Radics Istvánnal, és szerezte meg a helyi önkormányzat engedélyét a kutatáshoz. Ezután 1998. november 17-én, a nagy tiszai árvíz tetőzése utáni napon érkeztünk meg a községbe. A polgármester támogatása és az árvíz okozta riadalom – Uszka a Batár patak partján fekszik, amelyet akkor többszörösére duzzasztott a Tisza – tette lehetővé, hogy gyorsan kapcsolatot teremtsünk első informátorainkkal, akik máig kulcs-adatközlőink maradtak. Szintén segítségünkre volt, hogy a terepfelmérés során elnyertük a falu mindkét vallási vezetőjének, Mursa Miklósnak a Szabadkeresztény Gyülekezet prédikátorának, és Szalay Kont református lelkésznek a bizalmát és támogatását.

Ezután – hogy megszerezzük a településről a kutatás orientálásához szükséges alapadatokat – felvettünk egy cenzust a teljes populációval⁹. A cenzus elkészítése után több kötetlen beszélgetésben vettünk részt, amelyek pusztán jegyzetfüzetben

⁷ Vö. ERDŐS KAMILL: A magyarországi cigányság. In: VEKERDI (szerk.): Erdős Kamill cigánytanulmányai. Gyulai Erkel Ferenc Múzeum, Békéscsaba, 1989. 42-56. p.; YOORS, JAN: The Gypsies. Simon and Schuster, New York, 1967.; WLISLOCKI, HEINRICH VON: Zur Ethnographie der Zigeuner in Südeuropa. Tsiganologische Aufsätze und Briefe aus dem Zeitraum 1880-1905. In: HOHMANN, JOACHIM S. (szerk.): Leben am Rande der Zeit. Der Zigeunerforscher, Ethnologe und Sprachforscher Heinrich Adalbert von Wlislocki. (Studien zur Tsiganologie und Folkloristik, Bd. 12) Peter Lang, Frankfurt am Main, 1994.

⁸ DEMSZKY, GÁBOR: „Kis magyar helytörténet”. valamint Cigányok a Batár mentén. 1987. In: Beszélő. 25. szám

⁹ A cenzus kérdéseit és összegzését a melléklet tartalmazza.

kerültek rögzítésre. Ezen beszélgetések határozták meg a vizsgálat dimenzióit és adtak általános képet arról, hogy „mire számíthatunk a kutatás során”. Az első öt strukturált interjút a terepfelmérés alkalmával már megismert adatközlőkkel vettük fel, ellenőrizve ezzel, hogy célravezetőek-e kérdéseink, megfelelő mennyiségű tétellel válaszol-e az interjúalany. Ezt követően további 42 irányított interjút készítettünk. Ezeknek az interjúknak a segítségével sikerült a település elsődleges gazdasági mutatóit, egészségügyi, oktatási jellemzőit megismerni, tájékozódni a megkérdezettek identitásáról, valamint újabb és újabb személyekkel kapcsolatot kialakítani. A kutatásunk ezen szakaszát alapszakaszként definiálhatjuk, mert ebben a fázisban kaptunk teljesebb képet a településről, ekkor határoltuk körül pontosabban a kutatási témát, és ekkor kerültünk személyes kapcsolatba a község tagjaival. A kutatás első (vagy alap-) szakasza során havi rendszerességgel jártunk el a községbe, három-öt napot töltve ott minden alkalommal. Szerepünket, helyünket ekkor tisztáztuk mind önmagunkban, mind a közösségben, azzal az egyszerű megfogalmazással, hogy egyetemisták vagyunk és tulajdonképpen „házi feladatunkat” végezzük. Ehhez a szakaszhoz tartoznak még azok a megfigyelések, amelyeket Borsányi a feltűnést körülölelő megfigyelések kategóriájába sorol¹⁰. Ezek a proxemikai megfigyelések, a gesztusok, metakommunikációs jelzések, az öltözködés és nyelvhasználat folyamatos figyelése. Természetesen ekkor még a jelek többségét nem tudtuk helyesen dekódolni, annak ellenére, hogy saját kultúránkban kutató antropológusként ez kevesebb problémát kellett volna jelentsen. Csak később, a második szakaszban használt módszerek során kaptunk adatokat arra vonatkozóan, hogy hogyan, miképpen értelmezhető egy-egy gyakran használt kifejezés, gesztus vagy éppen térhasználati szabály. Ebben a második, vagy középszakaszban résztvevő megfigyeléseket végeztünk és életút-interjúkat készítettünk. Az ebben a dolgozatban leírtak nagy része ennek a kutatási szakasznak az adataiból született, csak ekkor kaptuk meg ugyanis a község „engedélyét” arra, hogy beletekinthessünk mindabba, amit egy kultúra mélystruktúráiként emleget a szakirodalom¹¹. Ez a második szakasz lényegesen több – terepen eltöltött – időt igényelt, ezért ekkor két-három hetente jártunk Uszkára, illetve a 2000 év nyarán egy teljes hónapot a településen töltöttünk.

A terepmunka harmadik vagy végső szakaszát két – Magyarországon még kevésbé használt – kifejezéssel élve lehet leírni. Ezek: hatalomhoz juttatás (*empowerment*) és alkalmazott antropológia (*applied anthropology*). Munkánkban most jutottunk el abba a fázisba, amikor szeretnénk a község számára valóban „hasznosnak” lenni, szeretnénk az ő igényeik szerint alakítani kutatásunkat. Az antropológia alkalmazott tudománnyá tételének érdekében együttműködünk a polgármesteri hivatallal, az egyházzal és a civil szervezetekkel, hozzáférést biztosítunk teljes kutatási anyagunkhoz, amennyiben valamilyen pályázathoz erre szükségük van. Így rendezték meg azt a kiállítást a fotóinkból, amelyet a kárpáti eurorégiós együttműködés keretében szerveztek, elkészült egy – Uszka bemutatását célzó – videó-anyag, valamint tárgyalások folynak egy kisebbségeket segítő intézet létrehozásáról és ebben való közreműködésünkről. Ezt az együttműködést a továbbiakban is fenn kívánjuk tartani, segítve ezzel annak a község a boldogulását, ahol lassan három éve dolgozunk.

4. A helyszín – Uszka – általános leírása

Mivel kutatásunk erősen lokalizált, egy adott község speciális életformáját, társadalmi hálózatát és lakóinak önmeghatározását vizsgálja, nem tekinthetünk el

¹⁰ BORSÁNYI LÁSZLÓ: Megfigyelési technikák az etnológiai terepmunkában. 1988. In: Ethnographia 99(1), 53-82. p.

¹¹ Vö. BARTH, FREDRIK: Models of social organization. In: Royal Anthropological Institute Occasional Paper 23., Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland.; Bailey; FREDERICK, G.: Parapolitical Systems. In: MARC J. SWARTZ (szerk.): Local-level Politics: Social and cultural perspectives. Aldine, Chicago, 1968.

attól, hogy magát a „helyszínt” – legalább az általánosságok szintjén – leírjuk, bemutatassuk.

Uszka község Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, a Batár patak mellett fekszik, mintegy 32 kilométerre Fehérgyarmat járási székhelytől, 120 kilométerre Nyíregyháza megyeszékhelytől. Közigazgatásilag a tiszabecsi jegyzőséghez tartozik.

A település neve szláv eredetű, szűk helyet jelöl, utalva ezzel arra, hogy egykor három természetes „határ”, a Szamos, a Túr és a Tisza közti területen alapították. Elsőként a XIV. század elején találunk említést róla, Wyzka néven, a Gut-Keled nemzetség birtokjegyzékében, mint a család legészakibb birtokáról. A XV. századtól több Ugocsa megyei kismemesi család kapott az irtásos helyen épült falucskára királyi adományt, a mohácsi vész előtt pedig már a Rozsalyi/Rozsályi Kunok tulajdonát képezi. Tőlük kobozta el a király 1524-ben, és adományozta Dragffy Jánosnak. 1547-ben a község és a területén lévő hat porta ismét a Rozsalyi/Rozsályi Kunokhoz került, majd Kun István 1559-ben leányegyedben Kun Ilona gyermekeinek, a Bessenyeieknak ajándékozta. A XVIII. században a Forray, Márton, Longer, Szentpétery és Szabó családoké, a múlt században a Thury, Gál, Ari Kardos, Szilágyi és Enyedi családok birtokába került¹². Mai helyén 1703-ban kezd kialakulni.

Uszka mai helyzetére a magyarázatot a határrendezésekben is keresnünk kell. A történelmi „határkiigazítások” közvetlenül is érintették a községet. Uszka területe háromszor változott, elsőként felére zsugorodott, majd a bécsi döntést követően öt éven keresztül ismét az eredeti területét kapta vissza, és végül – a legutolsó határrendezés alkalmával – ismét elvesztette földjeinek 50 százalékát. A község számára elsősorban az jelentette a határrendezésből fakadó problémát, hogy leválasztották a hozzá legközelebb eső városi központról, Beregszászról. Magyarország megmaradt vasúthálózata nem érinti Uszkát, a közlekedés nehézkes, megoldatlan. A terület kiszakadt környezetéből, nehezen alkalmazkodik új körülményeihez, adottságai rosszszak, fekvése kiesőnek nevezhető. A háborúk és a munkatáborok megtizedelték a lakosságot. A Fischer és Lebovics családok, Uszka legmódosabb gazdái, teljesen „eltűntek” a német koncentrációs táborokban, 1944 végén pedig 52 férfit hurcoltak el malenkij robotra, majd munkatáborokba. Közülük mindössze tizenegyen tértek vissza. Uszka birtokstruktúrájára a kis- és törpebirtokok dominanciája volt jellemző, csak dr. Baka Lászlónak és a Fischer családnak volt 100 holdon felüli földbirtoka (Éü.KK.No.1.)

A téjesítés a községben sikertelennek bizonyult, a zárszámadások 1-4 milliós deficitről szólnak. A község elnéptelenedése talán ennek is köszönhető. Uszka a századfordulón volt a legnépesebb, ma 306 főt számlál, ami mindössze 57 százaléka az 1910-ben összeírt lakosságnak. Az elmúlt harminc évben nagyberuházások nem történtek a településen, pusztán az 1970-es árvíz kárait felszámolandó építették meg a jó minőségű betonutat és azt a néhány „CS” lakást, amelybe azokat a romákat költöztették, akiket előző lakhelyükről – a Sárgödörnek nevezett helyről – „kiöntött” a Batár. 2000-ben megindult egy nagyobb arányú szociálpolitikai lakásépítési program is, amelynek köszönhetően hat család költözhetett október végéig új, két-három szobás, vezetékkel felszerelt házba. Ezek a házak közvetlenül a Batár töltése mellett épültek, egy – a ’70-es-hez hasonló – áradás valószínűsíthetően komoly, jövátételetlen károkat okozna bennük.

Uszka életét alapvetően meghatározza a tiszabecsi határátkelő közelsége, a község lakóinak nagy része valamilyen ukrán érdekeltséggel bír. A megélhetési problémák miatt a cigaretta- és gázolaj-csempészet kiterjedt hálózata alakult ki ebben a határmenti községben.

¹² Forrás: Magyarország Vármegyéi és városai: Szatmár vármegye. Országos Monográfiai Társaság, 1908.

5. A hipotézis magyarázata

Hipotézisünkben azt tételeztük fel, hogy az alacsony mértékű etnikai feszültségre magyarázattal a Szabadkeresztény Gyülekezet jelenléte és a politikai vezetők tevékenysége szolgál. Az elkövetkezendőkben ezt az állítást szeretnénk bővebben kifejteni és a kutatás során megszerzett adatokkal igazolni. Mindenekelőtt azonban meg kell vizsgálnunk még két tényezőt, amely jelentős szerepet játszhatott Uszka mai arculatának formálásában. Ezek pedig: a roma többség a községben és a gazdasági erőviszonyok.

5.1. Roma többség

Konfliktus-elméleti szempontból általánosan elmondható, hogy a feszültségek általában egy többségség által gerjesztettek és egy kisebbség felé irányulnak. A többségi társadalom, a „tömeg” nehezen tolerál mindenfajta másságot, esetleg devianciát. Nem azt akarjuk ezzel mondani, hogy a másság bármilyen szinten deviánsnak tekinthető, pusztán azt próbáljuk megvilágítani, hogy ami szokatlan valahol, az gyakran ellenérzést szül a többségben. Ez egyaránt megfigyelhető össztársadalmi és helyi szinten, hivatalos pszichológiai magyarázata az, hogy az ismeretlen félelmet kelt és ez a félelem csap át agresszivitásba, a tolerancia elvesztésébe¹³. Nézetünk szerint ez a magyarázat nem teljesen kielégítő – különösen akkor nem, ha évszázadok óta egymás mellett élő közösségekről van szó –, helytállóbbnak tartjuk azzal kiegészíteni, hogy az eltérő attitűdök, viselkedési formák okoznak feszültséget. Természetesen nem ennyire sarkalatosan, de ez figyelhető meg a mai magyar társadalomban a romákkal szembeni viszonyulások kapcsán is. Nem ismerjük a kultúrájukat, szokásaikat, életmódjuknak értékeit, ezért „frusztrál” bennünket jelenvalóságuk.

Az életút interjúk során derült ki, hogy előítéletek Uszka is működtek, legalábbis az elmúlt időkben. Több idősebb roma asszony beszél komoly, már-már véres etnikai konfliktusokról (Éú.MM.No2.; Éú.Bn.No10.; Éú.Mir.No17.)¹⁴. Ennek az időszaknak az elmúlását ők a szabadkeresztény egyház megjelenésében látják és abban, hogy életmódjuk a vallás hatására jelentősen megváltozott. Velük egyetértésben valljuk mi is ezt az álláspontot, de mindenképpen szükségét érezzük annak, hogy egy másik elgondolkodtató tény is számításba vegyünk, mégpedig azt, hogy a szabadkereszténység megjelenésével nagyjából egyidőben indult meg Uszka a dinamikus csoportok elvándorlása is, amely elindított egy lakosság-cserének is nevezhető folyamatot. Ez annyit jelentett, hogy a fiatal magyar házaspárok, vagy egyedülálló férfiak elköltöztek Uszka-ból, és az ország valamelyik nagyobb városában (elsősorban Budapesten vagy Székesfehérvárott) néztek munka és lakás után. A községben maradt ingatlanokat valós árukon értékesíteni nem tudták, így az egyre lejjebb és lejjebb kúszó ingatlanárak lehetőséget teremtettek az alacsonyabb jövedelemmel rendelkező romák számára arra, hogy beköltözzenek az elhagyott magyar házakba. Ez, valamint a vallás miatt elutasított mesterséges születésszabályozás és az abortuszellenesség mind a roma népesség számának erőteljes növekedésével járt együtt, mignem kialakult a mai állapot, mikor is a község 72 százaléka roma nemzetiségűnek vallja magát. Ekképpen az addig marginalitásba „kényszerített” kisebbség többségbe került, immár ők alkotják a „tömeget” a megmaradt magyar kisebbséggel szemben. Ugyanakkor az uszka-i romák esetében a vallás tanításai, valamint a később kifejtésre kerülő „parasztiasodás” miatt az etnikai feszültségek elhalványultak, látenszen léteznek csupán.

¹³ ATKINSON, RITA L – RICHARD, C.: Pszichológia. Osiris, Bp., 1993. 376-378. p.

¹⁴ „Borzalmas volt az uram, a Bandi! Nekiment még a rendőrnek is, meg a fiúknak a korcsmába. Volt úgy, hogy Ő kapott ki, de volt úgy, hogy Ő megfenyegette a rendőrt is mer’ elvette tőle a rendőr a kést. Így éltünk mink” (Éú. MM.: No.2.)

5.2. Gazdasági erőviszonyok

Egy másik fontos tényező, amely feszültségek gerjesztője lehet, az a szereplők finansziális helyzetében jelentkező különbség. Természetesen Uszka sem egy homogén közösség ebből a szempontból, vannak módosabb és kifejezetten a nyomor szintjén tengődő családok is a községben. Mégis – mivel a foglalkoztatottak száma 15-20 között mozog – a településen szinte minden család jövedelempótló támogatásokból, nyugdíjból, rendszeres szociális segélyből és gyermekvédelmi támogatásból, családi pótlékból tartja fenn magát. Jó anyagi helyzetben lévők mindössze három család nevezhető, egyikük gazdálkodik és uborkát termeszt (elsősorban kozmetikai célokra), a másik család tulajdonában van a község vegyes-boltja, a harmadik pedig a határátkelő közelségét próbálja a maga javára fordítani. Mind a legmódosabbak, mind a legszegényebbek közt találunk magyar és roma családot, az anyagiakban tehát nem figyelhető meg etnikai rétegzettség. Hasonló helyzet mondható el a gazdálkodás formáiról is. Mint azt fentebb már hangsúlyoztuk, Uszkán kis és törpebirtokokon gazdálkodtak az emberek. A téesz megalakulásával aztán ezek a birtokok állami tulajdonba kerültek, majd a feloszlás utáni földosztás alakította ki a mai viszonyokat. Ez a földosztás a mai napig konfliktusok okozója a községben¹⁵. A legjobb minőségű föld is mindössze négy aranykoronás, amelyen minőségi termelést folytatni nagyon nehéz és pénzigényes munka. Uszkán nincs meg a lakosságnak az a tőkéje, amely szükséges lenne a földminőség javításához, az állandó trágyázáshoz. A trágyázás azért is problémás, mert a község állatállománya – a baromfin és néhány hízon, kecskén kívül – mindössze tizennégy szarvasmarhából áll, amiből tizenegy egy háztartáshoz tartozik. Ebből kifolyólag inkább konyhakerti gazdálkodást folytatnak, az egyetlen eladásra termelt árucikk az uborka. Mivel a termelés monokultúrás, teljesen ki vannak szolgáltatva az adott termék évi hozamának, az időjárásnak, a természeti erőknél. Emiatt a bizonytalanság miatt sokan választották azt a megoldást, hogy inkább meg sem kísérik földjük megművelését. Ez a mezőgazdaság teljes leépülését eredményezte.

Végül a tágabban értelmezett gazdaság egyik ágaként meg kell említenünk az illegális üzleteket is. Neveket, tényeket a kutatási etika alapszabálya szerint nem említhetünk, mégis fontosnak tartjuk felhívni a figyelmet arra, hogy létezik a megélhetéshez szükséges anyagiak előteremtésének ezen módja is. Az ukrán gázolaj- és cigaretta-árak kihasználása Uszka esetében szinte megélhetési bűnözésnek minősül, hiszen a családok többségének bevételi forrásai igen szűkösek¹⁶.

Mindezekből következően az a véleményünk alakult ki, hogy az egymásra utaltság, a közösen megélt sors – a későbbiekben kifejtendőeken túl – sokat segített az uszkaiaknak abban, hogy megtalálják az egymás mellett éléshez szükséges mintázatot, hogy képesek legyenek konfliktusaikat pusztán két egyén és ne két etnikai csoport ellentétéként kezelni.

5.3. Az uszkai Szabadkeresztény Gyülekezet

Mielőtt az uszkai szabadkeresztény gyülekezet kialakulására és az életmódra gyakorolt hatására bővebben rátérnénk, szükségét érezzük annak, hogy „elhelyezzük” ezt az egyházi irányzatot a vallástörténetben. A protestáns egyházakban 1945 után jelentkezett az az „ébredési hullám”, amely végül az ötvenes években érte el

¹⁵ A földosztás azért szolgál konfliktusok forrásául, mert a romákat – holott ők is tevékenyen részt vettek a TSZ- gazdálkodásban – egyszerűen kihagyták a termőföldek újraelosztásából. Ennek okaként mást és mást neveznek meg az uszkaiak, az egyetlen, mindenki által említett pont az, hogy az igénylőlapok kitöltésének szükségességéről nem tájékoztatták a roma családokat. A másik „közös probléma” az, hogy a téeszben dolgozó roma asszonyok általában férjeik nevében munkálkodtak, ezért e munkáért sem nyugellátásban nem részesülhetnek, sem a feloszláskor nem kaphattak juttatásokat.

¹⁶ A tiszabecsi határátkelő közelsége az embercsempészetnek is „kedvez”, Uszka lakói több menekülttel is találkoztak már községükben. Nem egyszer fogadtak minket azzal a hírrel érkezésünkkor, hogy az utolsó ottlétünk óta „megint afgánok voltak Uszkában”.

csúcspontját. A református hitűek két táborra szakadtak, egy tradicionális vonalat követő és egy az ébredési hullám által megérintett csoportra. A két csoport közti konfliktusoknak az ötvenes évek végén az állami egyházak vezetőinek azon rendelkezése vetett véget, amelyben korlátozták az ébredési mozgalom híveinek konferenciára való lehetőségét és elszigeteléssel sújtották az ezen vonalat követő papokat, lelképásztorokat. Erre válaszul ez a réteg a különféle szabadkeresztyén egyházakba kezdett áramlani.

Ezeknek az egyházaknak teológiai koncepciója és liturgiája nagyban egyezik a protestáns, elsősorban a református egyházzal, különbözőségük abban rejlik, hogy a szabadkeresztyén gyülekezetek tagjai a Bibliát – elsősorban az Újszövetséget – életük rendjébe illesztik, igyekeznek annak tanításait saját életük folyásába teljesen integrálni. El kell mondani azonban, hogy a szabadkeresztyén gyülekezetekben is létezik egy szabadabb és egy szigorúbb irányzat, amely nem ritkán egyházszakadáshoz, egyes csoportok kiválásához vezet a gyülekezetben.

Ha visszatekintünk az uszakai szabadkeresztyén gyülekezet történetére, pontosabban annak 1974-es megalakulására, akkor láthatjuk, hogy a gyülekezet mai formájában éppen ennek a szakadásnak a „gyümölcse”. A gyülekezet létrejöttének okaként kell megemlítenünk továbbá, hogy a múltban a magyarországi történelmi egyházak helyi szintű működésére jellemző volt a romák „elutasítása”, elsősorban kultúrájuk sajátos vonásai, másodsorban pedig az egyházat rendszeresen látogató hívők körében tapasztalható ellenérzések miatt. Ugyanakkor a romák erre az egyházzal szembeni passzivitással reagáltak, spirituális igényeik kielégítésére más formákat kerestek. Ez a tendencia Uszkaán is megfigyelhető volt. Az elkészített interjúk során többen beszéltek arról az egyházkeresésről, amelyet a roma asszonyok megéltek a Szabadkeresztyén Gyülekezet megalakulása előtt (Éu.Bn.No.10.)¹⁷.

Az uszakai gyülekezet alapjait Mursa Menyhért fektette le, aki az akkori református pappal együtt az egyházon belüli ébredési mozgalom híve volt. Ő kezdett saját házában Biblia-magyarázó esteket tartani, és kiterjedt rokonsága révén egyre szélesebb körben talált követőkre az uszakai romák közt. Mivel azonban munkája Budapesthez kötötte és gyülekezeteit csak a hétvégeken tudta megtartani, a hét többi napjára eső felolvasásokat Kóczé Józsefre bízta. A romák vallásossága ekkor még a református egyház Biblia-tanítása szerint konstruálódott, mindaddig, amíg egy Uszkaából Németországba elszármazott asszony, Jósa Gizella vissza nem tért a községbe, magával hozva a szabadkeresztyén egyház elveit. Gizella néni értesítette aztán a közeli Kölcshán lakó Kopasz Jenő prédikátort arról, hogy Uszkaán igény lenne egy gyülekezet létrehozására. Szigorúan a tényeknél maradva azt mondhatjuk, hogy Kopasz Jenő ekkor létrehozta az uszakai gyülekezetet és annak vezetésével Kóczé Józsefet bízta meg, kirekesztve ezzel a vallási mozgalom elindítóját, Mursa Menyhértet a gyülekezet vezetőségének tagjai közül.

Ha azonban mélyebb elemzésre vállalkozunk – és az antropológia egyik alapfeladata éppen ez –, akkor meg kell próbálnunk ennek a törtéetésnek a hosszú távú kihatásaival foglalkozni, megmutatni, hogy ez milyen folyamatokat indított el a községben. Kopasz Jenő megjelenésének megítélése a településen kezdetben minden részről kedvező volt. A református egyház akkori vezetője igazi ökomenikus kapcsolatra törekedett az újonnan formálódó egyházzal. Mursa Menyhért elfogadta a nála tapasztaltabb prédikátor „tanácsait”, a roma lakosság körében – Ne felejtjük el, a hetvenes évek közepéről van szó! – pedig vonzó volt, hogy egy „magyar ember” velük egy asztalhoz ül, beszélget velük és segíti őket (Éú.MM.No2.; Éú.Mir.No17.)¹⁸. Ko-

¹⁷ Ahogy egyik idős adatközlőnk ezt megfogalmazta: „Mán akkor jártunk ide az egyik asszonyhoz, az Jehova Tanúja vót, oda járogattunk. Akkor onnan mentünk aztán Ligetre, az is Jehova Tanúja vót. Hát sehol nem találtam magamat, magunkat, mer’ vótunk vagy hatan asszonyok, csak így a Szabadkeresztyényeknél”

¹⁸ Az akkor még gyermek alpolgármester asszony így emlékszik vissza erre: „Kopasz Jenő bácsi megjött ide, na mer’ még akkoriban mikor autó megállt az úttesten, a cigányok odarohantak, örültek neki,

pasz Jenő ekkor többször fogalmazta meg hitvallását, hogy őt a „sövények mellé küldte prédikálni az Úr” (Éú.OG.No3.). Kopasz tevékenységének minden részről kedvező megítélése azonban nem tartott sokáig, egyesek kezdték bírálni néhány hívővel való kivételezéséért, valamint sejteni vélték, hogy az uszkai gyülekezet létrehozása számára az egyházi hierarchiában való előrébb jutást jelentette. Véleményünk szerint a háttérben sokkal komolyabb erők küzdelméről van szó. Kopasz Jenő a szabadkeresztény egyháznak a fentebb már említett szigorúbb, dogmatikusabb ágához tartozott, míg Mursa Menyhért a szabadabb, individuálisabb csoportot képviselte. Ugyanakkor az elkészített életút-interjúk alapján kiderült számunkra, hogy Kopasz Jenő – még legegélyezettebb hívei szerint is – uralkodó típusú személyiséggel rendelkezett és erre az „uralkodói” pozícióra kényesen vigyázott is. Mursa Menyhért ezzel szemben a saját személyes vallásosságával, hitének őszinteségével szerezte híveit, nélkülözve bármiféle hierarchiára törekvő szervezet felépítésének vágyát. Kopasz Jenő éppen azért bizta meg a gyülekezet vezetésével Kóczé Józsefet – „Cigány Jós-kát”, ahogy a községben hívták – mert ő teológiailag képzetlen, a Kopasz által bevezetett rend és fegyelem elkötelezett híve. Kóczé József bevezette a cigaretta és az alkohol teljes tilalmát a gyülekezet tagjai számára, a korábban hierarchia nélküli, öröm-vezérelte kegyeleti életet lassan szigorú szertartási rend és egy a kultúrától idegen életforma keresése váltotta fel. Mursa Menyhért és családja ekkor vált ki a gyülekezetből. Ezután a környező falvakba – Milotára, Magosligetre – vagy akár Debrecenbe jártak templomba, és folyamatosan látogatták az uszkai református templom szertartásait. A megmaradt gyülekezeti tagok körében ezután két nagyon érdekes folyamat játszódott le. Először a roma kultúrától való teljes elszakadás igénye jelentkezett a gyülekezetben. Kopasz Jenő szigorúan tiltotta az éneklést kísérő táncmozgás és a ritmus „cigányosságát” (Éú.Bn.No10.), hangsúlyozta a másfajta közösségektől való szeparálódás fontosságát, amely a teljes szórakozási tilalomban nyilvánult meg. Ennek a folyamatnak az lett az eredménye, hogy a gyülekezet tagjai elvesztették minden kapcsolatukat korábbi roma identitásukkal, helyette azonban nem „kaptak” újat, mindaddig, míg nem kezdődött el a másik folyamat, amelyre fentebb utaltunk. Ennek a másik tendenciának – mely később, Mursa Miklós 1980-as gyülekezetvezetővé választása után vette kezdetét – a végpontja annak a sajátos „uszkai cigány” identitásnak a kialakulása, melyről a későbbiekben bővebben is szólni fogunk. Ennek az új identitásnak a konstruálódása szorosan kötődik véleményünk szerint Mursa Miklósnak a gyülekezet élére kerüléséhez. Miklós visszahozta a táncot, a ritmust a szertartásrendbe, és – bár továbbra is tiltja a cigaretta és az alkohol élvezetét – csekély mértékben engedélyezi a szórakozást, amennyiben az nem húzódik el túl sokáig és nem kíséri tánc. Prédikációiban hangsúlyozza, hogy „cigányok vagyunk, és Isten szeret minket!”¹⁹. Szintén az ő lelkipásztorként való működéséhez kötődik a dicsőítő énekesek holland szereplése, a különböző külföldi találkozókon való részvételük és az is, hogy a gyülekezetnek, mint „uszkai cigány gyülekezetnek” van híre²⁰. Ugyanakkor Kóczé József hatása még mindig érzékelhető, mégpedig abban az éles, konfliktusokkal terhes viszonyban, amely a gyülekezet tagjai és az azóta elhunyt Mursa Menyhért hozzátartozói közt fennáll. A gyülekezeti tagok szerint „azok igazi cigányok, mi meg magyar cigányok vagyunk, vagy inkább uszkai cigányok” (Éú.OG.No3.), Mursa Menyhért családja szerint pedig „ők már csak szőke cigányok, mi meg barnák vagyunk” (Éú.MA.No6.). A fentiekből kiderül, hogy a szabadkeresztény gyülekezet hatására bekövetkezett életmód-változás, a ro-

hogy mégis valaki megáll és még csak nem is cigány, hanem egy magyar ember és, hogy vajon mi is érdekelhetné egy magyar embert, hogy a cigánysoron megáll”

¹⁹ résztvevő megfigyelés alapján

²⁰ Ifj. Orgován András szavai érzékletesen támasztják alá ezt a megállapítást. „Mikor Hollandiában voltunk, ott már vártak bennünket, na, hogy az uszkai cigányok. Estére már a háznak a tetején az a nagy házi mozi mutatott bennünk, mi voltunk az uszkai bradosz, ez volt a nevünk, hogy uszkai bradosz. Tudták, hogy hívók vagyunk”.

ma kultúrától való lassú elszakadás a magyar-roma konfliktusokat csaknem teljesen megszüntette ugyan, a régen szoros rokoni szálakkal összefonódott roma közösségen belül viszont éles szakadásokat eredményezett.

5.4. Politikai vezetők Uszkán

A politika – mind társadalmi, mind lokális szinten – erős befolyást gyakorol egy adott közösség életmódjára, önmeghatározására. Ennek nyomai Uszkán is tetten érhetők, különösen akkor, ha politika címszó alatt nem szigorúan a pártpolitikát, hanem pusztán hatalmi helyzetet, befolyásolásra való lehetőséget értünk. Uszkán politikai tényezőként kell beszélnünk a település polgármesteréről, aki egyben a körzeti orvos is; az alpolgármesterről, aki a Lungo Drom helyi irodájának vezetője, és a választási élet vezetőiről. Minden itt említett szereplő sajátos hatalmi körrel bír, befolyásuk kiegészíti, esetenként „átfedí” egymást. A következőkben egyénekre lebontva szeretnénk azt megvizsgálni, hogy meddig terjed ezen szereplők befolyásának köre, hol húzódnak meg a határok, melyek azok a normatív (nyilvánosan kifejezésre juttatott) és pragmatikus (nem artikulált) szabályok²¹, amelyek a vezetők egymáshoz és a közösséghez való viszonyaiban fellelhetők, valamint hogy tevékenységük mivel és hogyan járult hozzá a hipotézisben említett együttélési viszony és identitás kialakulásához.

Uszka polgármesterének politikai vezetőként való kiemelése vitathatatlan, csakúgy, mint az, hogy befolyása a település életére nagyon jelentős. Néhány szóban említést kell tenni arról, hogy hogyan került a polgármesteri „székbe”, mert személyes tapasztalatai, „múltja” bizonyos szinten már önmagában magyarázatul szolgál arra, hogy hogyan végzi munkáját a községben. Dr. Sértő-Radics István neves kardiológusként dolgozott Budapesten, majd nyerte el a Fulbright ösztöndíjat és tanított az Egyesült Államokban. Saját bevallása szerint – miután visszatért Magyarországra – nem volt képes visszailleszkeszteni a magyar kórházi hierarchiába, forradalmi ötleteivel, szakmai tapasztalatot nem tisztelő hozzáállásával helyzete ellehetetlenült kardiológiai körökben. Ekkor költözött családjával Tiszabecsre és vállalta el a körzeti orvosi tisztséget. Ebbéli tevékenysége során ismerkedett meg Uszkával, az uszkaiak életével, és döntötte el, hogy az 1994-es választások alkalmával indul a polgármesterség elnyeréséért folytatott küzdelemben, amelyet két szavazat különbséggel megnyert (Éü.SR/2.No13.). Megválasztása alapvető változásokat hozott Uszka önkormányzati politikájában. A képzett politikus minden esetben megtalálta azokat a kiskapukat a rendeletek hálójában, amelyek a település javára fordíthatók, megemelte például a közhasznú foglalkoztatottak számát, az addigi 3-ról 30-ra, támogatásokat szerzett a kistérségi programok keretében, politikai kapcsolatait felhasználva biztosított újabb és újabb előnyöket Uszkának. Dr. Sértő-Radics ugyanakkor kiváló menedzsernek is bizonyult. Ez legpregnánsabban az elhíresült székesfehérvári Rádió utcai roma konfliktus kapcsán nyilvánult meg, amikor a külvilág úgy szerzett tudomást Uszkáról, mint olyan magyar településről, ahová szeretettel befogadnának egy Székesfehérvárott „üldözött” roma családot. A család beköltözésére, bizonyos zavaros ingatlan-tulajdonjog és nem kis mértékben Uszka roma és magyar lakóinak tiltakozása miatt végül nem került sor, a község mégis jelentős állami elismerést kapott a magyarországi kisebbségért való kiállásért. Újságírók lepték el az eset kapcsán Uszkát, és a település kollektív emlékezete oly’ mértékben módosult, hogy valóban elkezdtek büszkén hangoztatni, hogy igenis náluk „paradicsominak” nevezhető etnikai állapotok vannak, hogy ebben a községben bárkit szívesen látnak, akit etnikai hovatartozása miatt máshol kirekesztenek. Ezzel a polgármester elérte azt, hogy a település lakóiban a kollektív identitás megerősödött, magukat „másokhoz” képest uszkaiként kezdték definiálni, mely jelző ezúttal nem pusztán lokalitást jelöl,

²¹ Vö. BAILEY, FREDRICK G.: Strategies and spoils: A social anthropology of politics. Basil Blackwell Oxford, 1969.

hanem egyfajta pozitív értékítéletet, a tolerancia „csodáját” is tartalmazza. A konfliktusmentes együttélés elérését célzó intézkedésnek tekinthető a polgármesternek azon döntése, hogy az alpolgármesteri tisztség betöltésére Borbély Lászlóné Orgován Gizellát kérte fel, akinek kiterjedt rokoni kapcsolatai miatt szilárd helyzete volt mind a romák, mind – férje révén – a magyarok közt. Úgy véljük, Dr. Sértő-Radics tevékenysége, döntései mindig tudatosnak tekinthetők, esetében egy rendkívül tapasztalt politikai vezető és kiváló emberismerő jól átgondolt cselekedeteiről van szó.

Ugyanez mondható el a református lelkész, Szalay Kont esetében is. Uszván a falu etnikai rétegzettségére a vallásban is megnyilvánul, a magyarok a református templomba, a romák a Szabadkeresztény Gyülekezetbe járnak. Kivételt a fentebb említett Mursa Menyhért családja képez, akik a magyarokkal együtt látogatják a református templom szertartásait. Az ő helyzetükről, identitásukról a későbbiekben bővebben szót fogunk ejteni, most az egyszerűsítés kedvéért maradjunk meg a felállított modellnél, miszerint az etnikai rétegzettség teljesen nyilvánvalóan lelehet fel a felekezetekben. Mint minden vallásos kisközösségben, Uszván is igen fontos a lelkipásztor szerepe. Bizonyos tekintetben ő áll gyülekezete előtt követendő példaként, viszonyulásait a közösség átveszi, magatartását beemeli saját életébe. Szalay Kont lelkészi szolgálata során teljesen ökomenikusnak nevezhető együttműködésre törekszik a Szabadkeresztény egyházzal, részt vesz az ott rendezett ünnepeken, sőt a nagyobb események alkalmával kisebb prédikációkra is vállalkozik az Imaházban. Ezzel elősegíti a magyarok és romák egymás felé való közeledését, hiszen az ő hatására kezdtek a református presbitérium tagjai a gyülekezet szertartásain részt venni. A gyülekezetbe járók körében szimpátiát kelt a fiatal magyar lelkipásztor, akinek mindig van kedves szava a gyülekezethez, aki mindig megértésről, szeretetről, egymás segítségéről beszél.

Bár ugyanilyen mértékű együttműködési hajlam nem tapasztalható Mursa Miklósban, a Szabadkeresztény Gyülekezet vezetőjében, mégis az ő szerepe is jelentős ebben a kérdésben, hiszen a toleranciát és a saját identitás megőrzését ő is gyakran kiemeli prédikációiban, Biblia-magyarázataiban. Ő az elsődleges „forrása” az „uszváki cigány” identitás létrejöttének, hiszen folyamatosan az egyediséget, a gyülekezet különlegességét hirdeti. Bár terepmunkánk során több világi és egyházi ünnep alkalmával vettünk részt az Imaház és a református templom szertartásain, soha nem volt példa arra, hogy Mursa Miklós a református gyülekezet tagjainak prédikált volna. Míg Szalay Kont többször állt az Imaház szószékénél és intézett beszédet az egybegyűltekhez a toleranciáról, egymás segítségéről, addig Mursa Miklós prédikációi kizárólag a romákhoz szólnak, magyarokat rendszerint vendégként üdvözli csak. Vallási szinten ő az, aki – ahogy a polgármester a profán életben – menedzsment feladatokat lát el, ő alakítja ki közvetve azt a büszkeség-érzetet a gyülekezet tagjaiban, amit uszváknak, „uszváki hívő cigánynak” lenni jelent. Ezt az egyházszervezetben kiépített kapcsolatai révén éri el, ezeken keresztül juttatta el a dicsőítő csoportot például Hollandiába, ahol magának a királynőnek énekeltek és gitároztak az uszváki romák (Éú.OA.No14.). Az eddig tárgyalt három személy viszonyát a kölcsönös tisztelet jellemzi, ugyanakkor megfigyelhető egy kismértékű rivalizálás is, elsősorban Dr. Sértő-Radics István és Mursa Miklós, valamint Mursa Miklós és Szalay Kont közt.

Évekig felül állt ezen a hatalmi harcon az alpolgármester asszony, Borbély Lászlóné. Ő nem képzettsége vagy karizmatikus egyénisége, hanem kiterjedt rokoni kapcsolatai révén gyakorol befolyást a településre. Saját részről rokonainak hálózata mind az uszváki, mind a környező településekebeli romákat érinti, férje révén pedig a magyar családokhoz fűzik vérségi kötelékek. Házassága magyar férjével úttörő volt Uszvánban, az első törvényes párkapcsolat az övék, amelyet egy idő után mind a magyarok, mind a romák elismertek²². Valószínűleg ez a saját életében megtapasztalt

²² Házasságukat eleinte mindkét részről ellenérzéssel fogadta a család, történetük az adatközlő szavaival élve a következő: „Anyuék tiltottak Lacitól, akkor a Laci anyukája tiltotta Lacit éntőlem,

egyensúlyi helyzetre való törekvés fejlesztette ki jellemében azt a vonást, hogy állandóan a romák és magyarok közeledésén dolgozik. Mindezt, úgy véljük, nem tudatosan teszi, de cselekedeteinek hatása erősen befolyásolja a közösséget. Gondolkodási rendszerében nem igazán tesz különbséget magyar és roma közt, ami leginkább azon eset kapcsán vált nyilvánvalóvá, amely 2000 nyarán az egyik beszélgetésünk alatt történt. Ekkor – mint a Lungo Drom helyi szervezetének vezetője – beszélt egy pályázatról, amellyel baromfi-vásárlásra szolgáló pénzt lehetne nyerni. Azt mondta, ha sikerül megnyerni a pályázatot, akkor – és itt neveket említett – ennek és ennek a családnak vennének csirkéket. Mikor rákérdeztünk, hogy miért említ vegyesen magyar és roma családokat, azt válaszolta: „mert ők szorulnak rá legjobban erre a támogatásra”. Ebből és több más hasonló beszélgetésből jutottunk arra a következtetésre, hogy – bár pontosan tudja, ő romungro – számára a roma és magyar kategória majdnem értelmetlennek tűnik, ő rászorulókat és kevésbé rászorulókat lát a településen. Mivel szoros kapcsolatot tart fenn rokonaival, barátaival, hatékonyan segíti elő a két etnikum közti interakciót. Ez az elfogulatlansága vezetett odáig, hogy több család – magyar és roma vegyesen – kereste meg azzal a javaslattal az elmúlt időszakban, hogy a következő önkormányzati választáson induljon a polgármesterségért. Hogy ennek milyen hatása lesz a község életére, hogyan fognak változni az eddig jól bevált rend szerint működő struktúrák, az a választások kimenetele után dől majd csak el.

A fent részletesen tárgyalt négy vezetőn túl vannak még jelentős befolyást gyakorló személyek a településen, akiknek említésétől pusztán azért tekintünk most el, mert valós szerepük empirikus módszerekkel nehezen közelíthető meg, inkább megérzésekre, nehezen vagy egyáltalán nem alátámasztható kijelentésekre szorítkozik hatásukról szerzett tudásunk.

5.5. Identitás Uszkán

A most következő fejezet talán a dolgozat legszerteágazóbb része, a fentebb vázoltak mintegy előképül szolgálnak az identitás kérdéskörének tárgyalásához. Ebben az egységben szót szeretnénk ejteni arról, hogy hogyan látjuk az identitást, mint általános fogalmat. Ezután az uszkai romák identitásáról lesz szó, majd beszélünk arról a sajátos kategóriáról, amely a dolgozatban végig „uszkai cigány” fogalomként jelentkezett. Végül pedig arra a nagyon érdekes folyamatra szeretnénk kitérni, melyet a „polgárosodó parasztság”²³ kifejezésből kiindulva a „parasztiásodó cigányság” szóval jellemezzük.

Az identitás, mint kutatási téma, rendkívül nehezen megragadható. A fogalmat oly sokféle értelemben, sok megközelítésben tárgyalják a szakértők, hogy jelentés árnyalatainak megadására e helyütt nem vállalkozhatunk. Ugyanakkor módszertanilag is nehézséget okoz az identitás kutatása, hiszen nem léteznek, nem is létezhetnek olyan kutatástechnikák, amelyek biztos sikert ígérve képesek az önmeghatározást vizsgálni. Mi a résztvevő megfigyeléseket és az életút-interjúkat tartjuk metodológiailag a legjobbnak arra, hogy átlássuk mindazt, amit a mi fogalmi rendszerünkben az identitás kategória jelöl. Mit is jelöl tehát ez a fogalom? Taylor szavait felhasználva „nincs egyszerű azonosság, melyet nem jellemez különbözőség, de hasonlóképpen nincs olyan különbség, mely ne támaszkodnék valamilyen közös elismerésre”²⁴. Ebből kiindulva – mint azt már a fogalmak konceptualizálásakor tárgyaltuk – az identitást viszonyrendszerként tartjuk megragadhatónak, véleményünk

merthogy én cigány vagyok, meg, hogy két gyerekem van. Na de inkább a cigányság zavarta nagyon. Titokba mentünk el megesküdni...Nagyon sokat kapott Laci miattak...Egy olyan, két-három hónap múlva jött helyre az egész” (Éu.OG.No.3.)

²³ Vö. MÁRKUS ISTVÁN: Polgárosodó parasztság. A magyar társadalomfejlődés egy faluszociológus szemével. (Magyarország felfedezése sorozat.) Dinasztia Kiadó, Bp., 1996.

²⁴ TAYLOR, CHARLES: Multiculturalism and the Politics of Recognition. Princeton University Press, Princeton, 1992. 29. p.

szerint az önmeghatározás mindig úgy nyeri el értelmét, hogyha valami „mással” állítjuk azt relációba. Így Uszkán is az identitások azon hálózata az, amelyről az elkövetkezendőkben beszélni fogunk.

Egy komplex társadalomban élő egyén általában egyszerre határozza meg magát térbelileg (szülőföld), etnikailag és társadalmi osztálytartozás alapján. Ezt alapul véve azt mondhatjuk, hogy mindenképpen léteznie kell Uszkán egy kollektív identitásnak, amely a romák és magyarok közös „élményeiből” származik, a megélt jelen történéseiből építi önmagát. Ezt az „uszkainak lenni” kategóriába soroljuk. Uszkainak lenni azóta vált fontossá, mióta a politikai vezetők tevékenysége a község pozitívabb megítélését eredményezte a külvilág szemében. A környező települések lakói irigységgel beszélnek arról, hogy Uszkán mindig vesznek fel közhasznú munkásokat, hogy ott több segélyt osztanak, mint máshol, hogy ott a romák helyzete jobb, mint náluk. Az Uszkán lakók tehát közvetlen környezetük visszajelzései valamint a már említett székesfehérvári eset média-visszhangja alapján „ébredtek rá” arra, hogy nekik valamiért büszkének, öntudatosnak kell lenniük, pusztán azért, mert tagjai egy mások által térbelileg elhatárolt csoportnak.

Ezen az „uszkainak” lenni kategórián belül létezik a „magyarnak lenni és a romának lenni” csoport, amely kettő közül bővebben a roma lakosok identitásáról ejtenénk szót. Néhány mondatban azért említést kell tennünk arról is, hogy mit jelent magyarnak lenni Uszkán. Mivel a község magyar lakosai kisebbségben vannak a romákkal szemben, hagyományőrzésről, nemzetiségi öntudatról nehéz beszélni esetükben. Az idősebbek nosztalgiával tekintenek vissza arra az időre, mikor Uszka gazdag falunak számított, mielőtt a határrendezések, illetve a malenkij robot nem tette gazdaságilag tönkre a települést. Az uszcai magyarok identitásában fellelhető egyrészt az a vonás, amely az „uszkainak lenni” kategóriába besoroltatott, másrészt pedig az a néma dac, amellyel kisebbségbe kényszerülésüket vállalják. Egyéb, etnikus identitásra vagy kollektív önmeghatározásra utaló markáns jegyet nem sikerült terepmunkánk során feljegyeznünk.

A másik elnevezés – az „uszcai roma” – nem homogén közösséget takar, mindössze azért használjuk, hogy egyszerűbben legyen levezethető a roma lakosság két csoportra való bontása. Az elkövetkezendőkben a mindkét csoportra egyaránt jellemző tényezőkről ejtenénk néhány szót. Az uszcai romák anyagi helyzetéről elmondható, hogy kiemelkedik a környező települések viszonylatában. Éppen ezen idealizált gazdasági jellemzők miatt tekinti tágabb diaszpórájuk homogén közösségnek őket, pedig a valóságban korántsem egységesek, de heterogenitásuk nem gazdasági mutatókra vezethető vissza.

Mint azt már fentebb többször említettük, a településen a szabadkeresztény gyülekezet megjelenése generált egy konfliktusokkal terhes viszonyrendszert Mursa Menyhért és családja valamint a Kóczé József vezette gyülekezet tagjai közt. Ennek vallási okaira részletes magyarázattal szolgáltunk, van azonban egy másik tényező is, amelyet érintőlegesen már tárgyaltunk. Ez az „ők szőke cigányok, mi barnák vagyunk” (Éú.MA.No6.) problémakör. Mursa Menyhért szoros rokonságban állt a gyülekezet tagjaival, annak egyik legmarkánsabb egyénisége Mursa Menyhért nővére. Mursa Menyhért egy magosligeti oláh cigányleányt vett feleségül, ami erős ellenérzéseket váltott ki családja körében, akik már akkor is romungrónak vallották magukat, és igyekeztek elhatárolódni a környező oláh közösségektől. Véleményünk szerint a Mursa család ezen ágának „kiszakadása”, marginalitásba való taszításuk ennek is köszönhető. Érdekes megjegyezni azt, hogy a velük való rokonságot olyannyira nem vállalják fel a hívők, hogy Borbély Lászlóné, a mellékletben csatolt geneológiájában nem is találjuk meg a család említését, pusztán azt jegyzi meg, hogy Mursa Menyhért az ő édesanyjának testvére. Más – mind vérségi kötelékben, mind térben – sokkal távolabbi rokonait ezzel szemben igen pontosan képes megnevezni. Ezt a meglátásunkat a résztvevő megfigyeléseken és interjúkon kívül alátámasztja a „hívó család” egy tagjának esete, aki egy oláh cigány férfihez ment feleségül, aminek kö-

vetkeztében pozíciója megrendült. Álláspontunk szerint marginalitásba csak azért nem sodródott, mert a szóban forgó férfit a család nevelte fel²⁵, és párkapcsolatuk válással végződött. Mursa Menyhért családja a gyülekezet kettészakadása után elsett azoktól az anyagi juttatásoktól, amelyekhez a gyülekezet tagjai az egyházszervezeten belüli karitatív tevékenység nyomán jutnak hozzá. A hívók a látszólagos életmódbeli különbségek miatt is elhatárolják magukat Mursa Menyhért leszármazottaitól, felróva nekik zavaros párkapcsolataikat, nyilvános helyen való alkoholfogyasztásukat, dohányzásukat és szabadszájúságukat, holott erre az ő családjukban is akad példa. A különbség mindössze annyi, hogy ők mindezt igyekeznek a külvilág elől elfedni.

A hívó család az, amelyik identitása szerint az általunk „uszkai cigány” kategóriába sorolható. Maga a megnevezés részben a külvilágban missziós tevékenységük nyomán kialakult képet jelzi, részben pedig a közösségen belülről származik, forrásának elsősorban Mursa Miklós tekinthető. A gyülekezet vezetője – mint arra már a vallás kapcsán utaltunk – prédikációiban igyekszik erősíteni a hívőkben a közösségi szellemet, a megváltozott életmód iránti elkötelezettséget. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy Isten nem személyválogató, „minket cigányokat is épp úgy szeret, mint bárki más” (Éú.MMi/2No16.). Ezt az üzenetet közvetíti a kizárólag roma közösségekben missziós munkát végző uszkai dicsőítő csoport. A missziózás helyszínein a „Megjötték az uszkai cigányok!” felkiáltás jól jelzi a közösség növekvő hírét és egyben identitásuk megerősítéseként is hat. Identitásuk vallásos vonatkozásai hétköznapi életükben is szembeötlők, mind szóhasználatukban, életmódról vallott elveikben, mind pedig lakásuk díszítő elemeiben. Többségi jelenlétük a község mikropolitikájának szintjén is érzékelhető, az ötfős önkormányzati testületből ketten e család tagjai.

A politikai életben való részvételük már annak a folyamatnak az eredménye, melynek nézetünk szerint legtalálhatóbb elnevezése az uszkai romák „parasztiasodási” tendenciája lehetne. Ennek a jelenségnek vannak akár idegenek számára is szembeötlő jelei. Ezek közé tartozik az, hogy a községben nincsen elkülönült roma enklávé, a településen elszórtan élnek a családok. Többségük foglalkozik konyhakerti gazdálkodással, néhányan pedig monokultúrás termelésbe fogtak, kozmetikai célra természetesen uborkát. A községben minden roma család tart aprójószágot, esetenként hízót és kecskét is. A fentebb leírtakkal szemben nehezen érhető tetten az az identitásban jelentkező ambivalencia, mely szintén ennek a „parasztiasodási” folyamatnak a jellemzője. Véleményünk szerint ennek oka az, hogy – bár az uszkai romák gazdaságilag és életmódjukban a magyar paraszti életmódhoz közelednek – származásuk miatt ez a réteg nehezebben fogadja be őket, mint tette azt korábban a zsellérek esetében. Legérzékletesebb példa erre Mursa Menyhért lányának esete, aki magyarnak vallja magát, ugyanakkor tőle hallottuk legtöbbit, az „ők szókék, mi meg barnák vagyunk” kifejezést, ami egyértelműen utal oláh cigány származására. Szintén érdekes példája ennek a folyamatnak az a mindkét családra jellemző törekvés, hogy a leánygyermek magyar férjet vagy legalább magyar élettársat találjanak. Ezen felül – elsősorban a „hívó családoknak” – rendkívül fontos az, hogy a település magyar lakói hogyan ítélik meg őket. Az ő esetükben nem beszélhetünk nyelvi hagyományörzésről, az új generáció tagjai nem űzik a tradicionális roma foglalkozásokat, nem értik és nem beszélnek a romani egyetlen nyelvjárását sem és eleddig nem hatott rájuk a Lungo Drom által szorgalmazott etnikai renaissance. Mursa Menyhért leszármazottait is hasonló mértékben érinti a kultúravesztés, de náluk néhány idősebb családtag még érti a lovári nyelvjárást. Ennek ellenére a Lungo Drom meg-

²⁵ Lakatos József egy adminisztrációs tévedés folytán került Uszkába. Lakatos Józsefet, az uszkai születésű csecsemőt állami gondozásba vették, majd néhány év múltán a család életkörülményei javultak és kiigényelték a gyermeket. Ekkor azonban egy másik Lakatos Józsefet kaptak meg, a szóban forgó oláh cigány férfit. A tévedésre csak tizenöt év múltán derült fény.

jelenése ellenérzéseket váltott ki körükben, elsősorban azért, mert a szervezet helyi képviselőjét teljes mértékben a másik család tagjai látják el.

A fentiekből vonhatjuk le azt a következtetést, hogy az uszkai identitás egészében véve ambivalensnek és viszonylagosnak tekinthető, további árnyalatainak feltárása csak szigorúan célorientált kutatással lehetséges.

6. A hipotézis felülvizsgálata

A dolgozat utolsó részében szeretnénk felülvizsgálni hipotézisünket, értékelni annak helytállóságát. Tanulmányunk elején a következő munkahipotézist fogalmaztuk meg:

Uszkán a roma-magyar együttélés viszonylagos problémamentessége és a sajátos „uszkai cigány” identitás kialakulása a Szabadkeresztény Gyülekezet megjelenésének és a politikai vezetők tevékenységének az eredménye.

Ahogy a magunk számára is egyre inkább letisztázottá vált a problémakör az elemzés során, úgy változott hipotézisünk is. A mélyebb betekintés kérdőjelessé tette a viszonylag problémamentes jelző relevanciáját, csakúgy mint azt, hogy pusztán vallási és politikai okokra vezethető vissza mindaz, amit Uszkán nap mint nap tapasztaltunk, mint kutatók. Az „uszkai cigány” identitás kapcsán pedig arra a következtetésre jutottunk, hogy annak kizárólagos vizsgálata nem lehet holisztikus látásmódra törekvő kulturális antropológiai munka tárgya. Éppen ezért döntöttünk amellett, hogy identitás címszó alatt egy sokkal komplexebb jelenségvilágot veszünk „nagyító alá”, hogy megpróbáljuk megragadni a községben fellelhető identitás-hálózat minden egyes vonását. Ez természetesen nem sikerülhetett teljes mértékben, hiszen az ilyen típusú elemzés sokkal nagyobb lélegzetű munka tárgya kellene legyen, reményeink szerint azonban sikerült vázlatos áttekintést adni róla.

Mindezek alapján úgy döntöttünk, hipotézisünk átfogalmazásra, finomításra szorul. Ennek értelmében végső formájában a hipotézis a következőképpen hangzik:

Az uszkai roma-magyar együttélési modell kialakulása négy tényező együttes hatásának köszönhető, melyek: a Szabadkeresztény Gyülekezetnek az életvezetésre gyakorolt hatása, a politikai vezetők magatartása, a gazdasági viszonyok és a romák 71,8 százalékos többsége. A fent nevezett négy faktor hatására konstruálódott az „uszkai roma” identitás, mely mind a falu, mind a környező települések mentális struktúráiban fellelhető.

Úgy érezzük ez a hipotézis jelen dolgozatra vonatkozóan már jobban kifejezi mindazt, amiről a tanulmányban szólni szerettünk volna. Természetesen kutatásunkat folytatjuk és nem zárható ki annak lehetősége, hogy az újabb vizsgálatok olyan új horizontokat nyitnak meg, amelyek a hipotézis többszöri felülvizsgálatára kényszerítenek majd minket.

7. Zárszó

Két év telt el az első terepbejárás óta. Ezen idő alatt bármennyire tudatosan haladtunk is előre és akármilyen gondosan rendszereztük a kapott adatokat, mégis leghasznosabbnak megérzéseink bizonyultak. Nemcsak megismertük terepünket, hanem egyre inkább érezni is kezdtük. Egyre kevésbé lepódtunk meg egy-egy felbukkanó részleten, bármilyen illogikusnak, az addigi hipotézisbe nem illőnek is tűnt. Valljuk azt, hogy az emberi kapcsolatok bonyolult szövedékében az intuíciók igazodnak el igazán. A censusok, genealógiák felvétele, interjúk rögzítése arra kellett, hogy először saját magunk számára megmagyarázzuk, majd a tanulmányban a terepet nem ismerők számára érthetővé és indokoltá tegyük gyakran heurisztikusnak tűnő megállapításainkat. És most, mikor mindezeket rögzítettük, marad a megnyugtató érzés, hogy amit leírtunk az mégsem fedi a teljes valóságot, hogy még újabb és újabb hipotézisünk sem tökéletes. Hisszük azt, hogy a tudomány és különösen az antropológia szépsége a válasz keresésében és a kapott válaszban való szüntelen kétkedés rejlik, és abban, hogy mindig minden kutatás képes valami újat

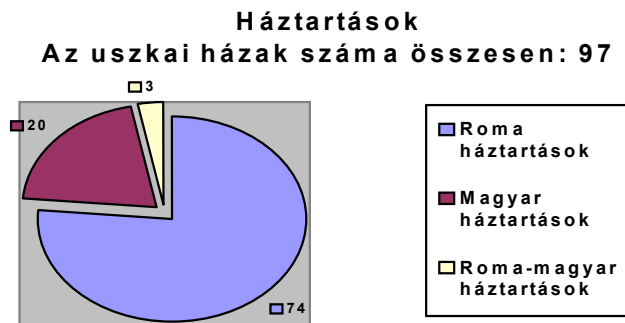
integrálni magába, hogy egyetlen interjú képes megváltoztatni a kutató érdeklődésének irányát, megkérdőjelezni módszertanának helyességét. Aki azzal kecsegteti magát, hogy végleges választ volt képes adni egy kérdésre, az jobb, ha nem kutat tovább.

Melléklet

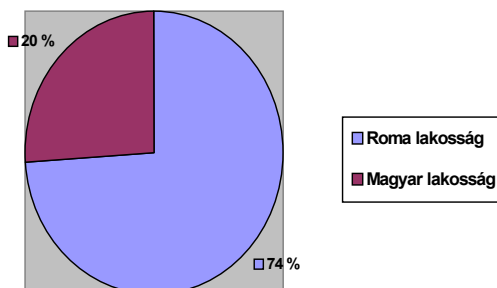
A census kérdései

1. Hányan élnek a háztartásban?
2. Részesül a háztartásban valaki jövedelempótló támogatásban?
3. Közhasznú foglalkoztatott van-e a háztartásban?
4. Gyermekvédelmi támogatásban részesül-e a háztartás?
5. Részesül valaki rendszeres szociális segélyben a háztartásból?
6. Van-e munkanélküli a háztartásban?
7. Milyen a háztartásban élők életkora?
8. Van-e folyóvíz, gáz illetve telefonvonal bevezetve a házba?
9. Szociális étkeztetésből részesül-e valaki a háztartásban?
10. Magánvállalkozó van-e a háztartásban?

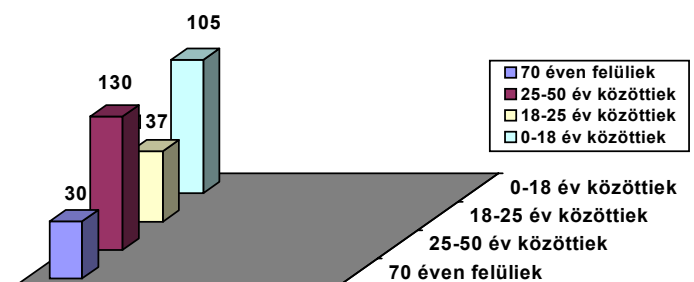
Az 1998 novembere és 1999 januárja között felvett alapcensus eredményeinek összesítése:

Etnikai megoszlás
Az uszkai lakosok száma: 302

Korcsoportok szerinti megoszlás

Faktor	Számadat	Százalékos arány
Regisztrált munkanélküliek száma	9	3 százalék
Folyóvízzel rendelkező lakások száma	15	15,5 százalék
Vezetékes gázzal rendelkező lakások száma	7	7,2 százalék
Vezetékes telefontal felszerelt lakások száma	30	30,9 százalék
Szociális étkeztetésben részesülők száma	8	2,6 százalék
Magánvállalkozások száma	2	0,7 százalék

A jövedelem-pótlás formái

